

b. Muhammed Tapar ile yaptığı Sâve savaşında Sistan Meliki Ebû'l-Fazl Nasr b. Halef ile beraber Horasan ordusunda görev aldı (512/1119). Karahanlı Hükümdarı Arslan Han'ın halka zulmetmesi ve Selçuklular'a muhalif hareketi sebebiyle Sencer tarafından te'dib edilmek istenince Arslan Han sultanı bundan vazgeçirmek için ona başvurmuştu. 522'de (1128) ölen (521/1127 yılında öldüğü de rivayet edilir) Kutbuddin Hârizmşah'ın yerine oğlu Alâeddin Atsız geçti.

Kutbuddin Hârizm'i otuz yıl boyunca büyük bir ustalıkla idare etti. Buzkır Türkleri'nin Hârizm'i istilâ emellerine set çekerek bölgede huzur ve emniyeti sağladı. Âlim, edip ve şairleri himaye etmesi ve adaletle hükmetmesi sebebiyle ünlü müfessir Zemahşerî ve Selçuklu sarayının meşhur şairi Muizzî'nin takdirini kazandı.

Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı kalan Kutbuddin Muhammed, Sultan Sencer nezinde yüksek bir itibara sahip olmuş, Hârizm'in yıllık vergilerini çeşitli hediyelerle birlikte takdim etmek üzere bir yıl bizzat kendisi sultanın huzuruna gitmiş, bir yıl da oğlu Atsız'ı göndermişti. Adına yazılan bazı eserlerde "padişah, kutbü'd-dünyâ ve'd-dîn, ebû'l-feth, muînü emîri'l-mü'minîn, cemâleddin" gibi bazı lakaplarla anılması onun kudret ve nüfuzunu göstermektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Muizzî, *Divânü Emîri's-şu'arâ' Muhammed b. 'Abdî'l-melik* (nşr. Abbas İkbâl), Tahran 1318 hş./1939, s. 295-298; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 266-267; Cüveynî, *Târih-i Cihângüşâ* (Öztürk), II, 5-6; *Harezm Kültürü Vesikaları I: Harezmce Tercümeli Muqaddimat al-adab* (nşr. Zeki Velidi Toğan), İstanbul 1951, neşreden giriş, s. 34; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, Ankara 1956, s. 33, 36-44; Hind Hüseyin Tâhâ, *el-Edebü'l-'Arabî fi iklimi Hârizm*, Bağdad 1976, s. 44, 225; Ghulam Rabbani Aziz, *A Short History of Khwārazmshāhs*, Karachi 1978, s. 1-3; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1984, II, 311; Afâf Seyyid Sabra, *et-Târihu's-siyâsî li'd-devleti'l-Hârizmiyye*, Kahire 1407/1987, s. 35-37; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1990, s. 345-346; Aydın Tanerî, *Harezmşahlar*, Ankara 1993, s. 11-17; C. E. Bosworth, *The New Muhammadan Dynasties*, Edinburgh 1996, s. 178-179; a.mlf., "Khwārazmshāhs", *EP* (İng.), IV, 1067.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

KUTBÜDDİN İZNİKİ

(قطب الدين ازنيقى)

(ö. 821/1418)

Osmanlı âlimi ve mutasavvıfı.

Kutbuddinzâde diye tanınan oğlu Mehmed İznikî'nin *İhticâcu Âdem ma'a Mûsâ 'aleyhime's-selâm* adlı risâlesindeki bir kaydından (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 1593, vr. 55^a) Niğde'de doğduğu, daha sonra buradan İznik'e göç ettiği anlaşılmaktadır. Babasının adı Mehmed'dir. Aralarında Osmanlı veziri ve Arap dili âlimi Niksârî Hasan Paşa'nın da bulunduğu çeşitli hocalardan ders aldı. Hasan Paşa'dan okuduğu *Şerh-i Me'tâlî*'i 795'te (1393) bitirdiği nakledilir. Kaynaklar, diğer ilimlerin yanı sıra özellikle şer'î ilimlere vukufundan ve tasavvuf yolunda önemli dereceler katettiğinden söz etmektedir. Evliya Çelebi onun Bayramiyye şeyhlerinden olduğunu ve Şeyh Hüsâm diye bir zattan icâzet aldığını söylüyorsa da (*Seyahatnâme*, II, 42) Bayramiyye tarikatının pîri Hacı Bayrâm-ı Velî 833'te (1430) vefat ettiğine göre bu bilgi doğru olmamalıdır. Yine Evliya Çelebi'nin ifadesinden İznik'te bir âsitânesinin olduğu ve tarikat faaliyetlerini burada sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Timur'un Anadolu'yu işgali sırasında Kutbuddin İznikî'nin onunla buluşup kendisine önemli uyarılarda bulunduğu, haksız yere kan dökmekten vazgeçmesini söylediği, Yıldırım Bayezid'in oğlu İsâ Çelebi'nin Timur'a itaatini bildirmek üzere elçilik yaptığı, Timur'un da onun vasıtasıyla Çelebi'ye kerner, külâh ve bazı hediyeler gönderdiği kaydedilmektedir. Kutbuddin 8 Zilkade 821'de (7 Aralık 1418) İznik'te vefat etti ve zâviyesine defnedildi. Kabri üzerindeki üstü kubbeli dört köşe türbe ile bitişiğindeki Şeyh Kutbuddin Camii'nin XV. yüzyıl yapıları olduğu tesbit edilmekle birlikte kimin tarafından inşa edildikleri kesin olarak bilinmemektedir. Cami ve zâviye zaman içinde harap olmuş, türbe ise yakın zamanda onarım görmüştür.

Eserleri. 1. *Tefsîrü'l-Kur'ân* (*Tefsîru Kutbiddin*). Tam nüshası tesbit edilemeyen ve kaç cilt olduğu bilinmeyen bu Arapça tefsirin II. cildi İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir (AY, nr. 1741). Nisâ ve Mâide sûrelerinin tefsirini içeren 276 varaklık bu cilt hem dirâyet hem rivâyet tefsiri olma niteliğini taşımaktadır (Demir, s. 116-117). 2. *Mukaddime*. Namaz, oruç, hac, zekât gibi ibadet konularının Hanefî mezhebine göre anlatıldığı,

ayrıca inanç ve ahlâka dair meselelerin ele alındığı eser Türkçe ilmiyel geleneğinin ilk örneklerindendir. Kitabın, Ebû'l-Leys es-Semerkindî'nin namazla ilgili ilmiyel niteliğindeki aynı adlı Arapça risâlesinin (Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 625) Türkçe'ye çevrilip inanç, ibadet ve ahlâka dair konuların eklenmesi suretiyle meydana gelen bir eser şeklinde nitelendirilmesi (*DİA*, XXII, 139-140) doğru değildir. Bazı nüshalarının başına (Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 550; İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, nr. K/32) sonradan adının *Mukaddimetü's-salât* şeklinde kaydedilmiş olması, Taşköprizâde ve Hoca Sâdeddin gibi müelliflerin Kutbuddin İznikî'nin namazla alakalı bir risâlesinin olduğunu belirtmeleri, Mecdî ve Bursalı Mehmed Tâhir'in de Kutbuddin İznikî'nin *Mukaddime* adlı eserinin namazla ilgili olduğuna dair kayıtları eserin Semerkandî'nin risâlesiyle karıştırılmasından kaynaklanmış olmalıdır. İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda bulunan (Muallim Cevdet, nr. K/32) ve müellif hayatta iken 817'de (1414) istinsah edilen bir nüshada eserin *Mukaddime* şeklinde kaydedilen adı Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki bir başka nüshada (Hasan Hayri, nr. 24) *Büniye'l-İslâm*, İtalya'da Vatikan Kütüphanesi'nde bulunan bir nüshada ise (Vaticano Turco, nr. 18) *İbâdât* şeklinde yazılmıştır. Diğer bazı nüshalarında isminin *Râhatü'l-kulûb* şeklinde kaydedilmesi ise (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1171; İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, nr. O/39) müellifin benzer konuları ele aldığı başka bir eseriyle karıştırılmasıyla ilgilidir. Nüshalardaki bu yanlışlık *Osmanlı Müellifleri*'nde de tekrarlanmıştır (I, 144). Eserin ayrıca birçok nüshası bulunmaktadır. 3. *Râhatü'l-kulûb*. Kelâm, fıkıh ve tasavvufun mezceldiği bu Türkçe eserde müellif, inanç ve ibadet konularını mutasavvıfların anlayışından hareketle anlatmış, son kısımda şeyhe bağlanmanın gerekliliği, kâmil şeyhin vasıfları, hırka giyme gibi tasavvuf konularını ele almıştır. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan iki nüshasının da (Hacı Mahmud Efendi, nr. 1600, 1691) eksik olduğu anlaşılmaktadır. Baş tarafı noksan olan nüshaya (nr. 1691) müstensihler tarafından besmele, hamdele ve salvelenin ardından kısa bir giriş yazısı, son tarafı eksik olan nüshaya da (nr. 1600) eserin tamamlanmışlığını ifade eden bir yazı eklenmiştir. Yine eksik olan bir nüshası da Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde kayıtlıdır

KUTBÜDDİN HAYDAR

(bk. HAYDAR, Kutbuddin).

(Veliyyüddin Efendi, nr. 3278). 4. *Telfikât*. Ferrâ el-Begâvî'nin *Meşâbîhu's-sünne* adlı eserinin Arapça hâşiyesidir. Müellif, bu eseri hadisler arasındaki zâhirî çelişkiyi ortadan kaldırmak maksadıyla kaleme aldığını belirtmiştir. Değişik nüshalarında adı *Tevfikâtü'l-Meşâbîh* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 476), *Kitâbü't-Ta'lik fi'l-hadîs*, *Kitâbü't-Telfik* (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 1125) şeklinde kaydedilmişse de müellifin oğlu Kutbüddinzâde Mehmed, *İhticâcu Âdem ma'a Mûsâ 'aleyhime's-selâm* adlı risâlesinde eserin adını *Telfikât* şeklinde yazmıştır (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 1593, vr. 55^a; Yazma Bağışlar, nr. 4345, vr. 173^{a-b}; Hacı Mahmud Efendi, nr. 4223, vr. 28^a). Kutbüddinzâde'nin kaydı, aynı zamanda babasının bu eserini kendisine nisbet edenlerin (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 476; *Hediyetü'l-ârifin*, II, 211; *Osmanlı Müellifleri*, I, 160) verdiği bilgiyi de geçersiz kılmaktadır. 5. *Risâle fi hakkı devrânî's-sûfiyye* (Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 628). Yedi varaklık bu Türkçe eserde Gazzâlî'nin *İhyâ'ü 'ulûmî'd-dîn*'i başta olmak üzere güvenilir kaynaklardan nakledilen bilgilerle tasavvuf ehlinin devranla zikretmelerinin câiz olduğu savunulmuştur.

Bursalı Mehmed Tâhir, Kutbüddin İznîkî'nin *Zâdü'l-me'âd fi'l-furû' ve'l-aḥ-lâk* adlı bir eserinin Bursa'da İncirli Der-gâhı Kütüphanesi'nde bulunduğunu kaydeder (*Osmanlı Müellifleri*, I, 144). Yine Mehmed Tâhir'in İznîkî'ye nisbet ettiği

el-'İkdü's-semîn ve'l-'akdü'l-yemîn adlı tefsire dair eserin (Süleymaniye Ktp., İbrâhim Efendi, nr. 246) İznîkî'nin torunlarından birine ait olduğu anlaşılmıştır. Zira müellif eserde Kutbüddin İznîkî'den "ceddimiz" diye bahsetmekte ve *Mukaddime* adlı eserinden nakilde bulunmaktadı. Kutbüddin'in Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin bir eserini şerhettiği belirtilmekteyse de (*EP* [İng.], V, 547) böyle bir çalışmasına rastlanmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ik*, s. 34-35; Küçük Nişancı Mehmed Paşa, *Tarih*, İstanbul 1290, s. 123; Mecdî, *Şekâik Tercümesi*, s. 58-59; Hoca Sâdeddin, *Tâcü't-tevârih*, İstanbul 1280, II, 416; Kâtib Çelebi, *Sülemü'l-vüſûl ilâ tabakâti'l-fuhul*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1887, vr. 502^a; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, 42; *Hediyetü'l-ârifin*, II, 211; *Osmanlı Müellifleri*, I, 144, 160; *İznîk*, İstanbul 1943, s. 25-27; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara 1947), Ankara 1982, I, 318; Yusuf Ziya Öksüz, "Kutbuddin b. Muhammed İznîkî ve Mukaddime-i Kutbuddin", *Prof. M. Tayyib Oki Armağanı*, Ankara 1978, s. 225-249; Ziya Demir, *Osmanlı Mufessirleri ve Tefsir Çalışmaları - Kuruluştan X/XVI. Asrın Sonuna Kadar* (doktora tezi, 1994), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 114-117; M. Tayyib Gökbilgin, "İtalya Kütüphanelerinde Bazı İslâmî ve Türkçe Yazmalar III", *İTED*, V/1-4 (1973), s. 115-116; "Kutb al-Din al-Iznîkî", *EP* (İng.), V, 547; Hüseyin Yazıcı, "Hasan Paşa, Niksârî", *DİA*, XVI, 338; Hatice Kelpetin, "İlmihal", a.e., XXII, 139-140.

REŞAT ÖNGÖREN

KUTBÜDDİN el-MEKKÎ

(bk. NEHREVÂLÎ).

KUTBÜDDİN MÜBÂREK ŞAH

(قطب الدين مبارك شاه)

(ö. 720/1320)

Halaciler hânedanına mensup
Delhî sultanı
(1316-1320)

(bk. DELHÎ SULTANLIĞI ; HALACİLER).

KUTBÜDDİN er-RÂVENDÎ

(قطب الدين الراوندی)

Ebü'l-Hüseyn Kutbüddin Saîd b. Abdillâh
b. el-Hüseyn b. Hibetillâh er-Râvendî
(ö. 573/1178)

Şii âlimi.

İran'da Kâşân şehrinin Râvend köyünde doğdu. Büyük dedesine nisbetle daha çok Saîd b. Hibetullah diye tanınır. Babası ve dedesi bölgenin tanınmış âlimlerindendi. Öğrenimi hakkında yeterli bilgi bu-

lunmamakla birlikte Ebû Ali el-Fazl et-Tabersî, Ebû Ca'fer el-Halebî, Nasîrüddin et-Tûsî'nin babası Muhammed b. Hasan, İmâdüddin et-Taberî, Abdullah el-Hulvânî ve Ebû'l-Berekât Muhammed b. İsmâil gibi âlimlerden faydalandı (hocalarının bir listesi için bk. *A'yânü's-Şî'a*, VII, 240). Çeşitli konularda eserler telif ederek ilmî faaliyetlerini sürdüren Râvendî çok sayıda öğrenci yetiştirdi. Başta oğulları Ali, Hüseyin ve Muhammed olmak üzere Şîa'nın tanınmış isimlerinden İbn Şehrâşûb, İzzeddin Ebû'l-Hâris el-Alevî el-Bağdâdî, Ahmed b. Abdülcebâr et-Tabersî ve Zeynüddin Ebû Ca'fer ed-Da'vidârî onun öğrencileri arasında yer alır. Râvendî 14 Şevval 573 (5 Nisan 1178) tarihinde vefat etti ve Kum'da Sittî Fâtıma Mezarlığı'na defnedildi. Kabrinin Tebriz yakınlarındaki Hüsrevşah köyünde bulunduğunu ileri sürenler, büyük bir ihtimalle Kutbüddin er-Râvendî ile Fazlullah er-Râvendî'yi birbirine karıştırmışlardır.

Eserleri. Kutbüddin er-Râvendî'nin kaynaklarda belirtilen altmış kadar eserinden bazıları şunlardır: *Tefsîrü'l-Kur'an*; *Hulâsatü't-tefâsîr*; *el-Lübâb fi fazli Âyeti'l-kürsî*; *en-Nâsih ve'l-mensûh mine'l-âyât fi cemî'i'l-Kur'an*; *Ziyâ'ü's-Şihâb* (*Da'v'ü's-Şihâb*; Kâdî el-Kuzâî tarafından derlenen Hz. Peygamber'in veciz sözlerinin şerhidir; 553'te [1158] yazılan şerhte sûfiyenin sözlerinin şâhid olarak kullanıldığına bakılırsa Râvendî'nin tasavvufla ilgilendiğini söylemek mümkündür); *el-Harâ'ic ve'l-cerâ'ih fi'l-mu'cizât* (Hz. Peygamber'in ve on iki imamın mucizelerine ait olayları ele alan üç ciltlik bir eser olup Kum'da basılmıştır [1409/1989]); *'Âlâmâtü'n-nabî ve'l-e'imme*; *'Uyûnü'l-mu'cizât*; *Risâle fi 'adedi'l-mesâ'il elletî vaka'a'l-hilâf fi'hâ beyne'l-Murtazâ ve's-Şeyh el-Müfid* (Şerif el-Murtazâ ile Şeyh Müfid arasındaki kelâm konularına dair doksan beş ihtilâflı meseleyi ele almaktadır); *Nevâdirü'l-mu'cizât*; *Fıkhü'l-Kur'an* (Kur'an'daki fikhî hükümleri Şîa yorumuna göre değerlendiren bu çalışma Ahmed el-Hüseynî tarafından iki cilt halinde yayımlanmıştır [Kum 1405]); *Hulâşa fi's-Şerâ'i*; *İhkâmü'l-aḥkâm*; *en-Niyyât fi cemî'i'l-İbâdât*; *Kitâbü'd-Da'avât* (Medresetü'l-İmâmî'l-Mehdî tarafından neşredilmiştir [Kum, ts.]); *Kıssa-şü'l-enbiyâ'* (nşr. Gulâm Rızâ el-Yezdî, Beyrut 1409/1989); *Minhâcü'l-berâ'a fi şerhi Nehci'l-belâğa* (Râvendî'ye asıl şöhretini kazandıran bu eser *Nehcü'l-belâğa*'nın ilk şerhlerindendir; daha sonra aynı eseri şerheden İbn Ebû'l-Hadîd Râ-

Şeyh Kutbüddin Camii ve Türbesi - İznîk / Bursa

